

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Валерій Кононенко,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного права

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

Людмила Новікова,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри міжнародного права

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

УДК 341.645.5.16

Збройні конфлікти як засіб вирішення територіальних спорів в епоху глобалізації

У 1994 р. була підписана Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД, сторони якої підтвердили, що, будуючи свої відносини як дружні, вони будуть утримуватися від військової, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, включаючи блокаду, а також підтримки та

використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності і політичної незалежності будь-якої з держав-учасниць Співдружності. Захоплення території із застосуванням сили не може бути визнано, а військова окупація території держав не може використовуватися для міжнародного визнання або нав'язування зміни її правового статусу (п. 3) [1].

Вивчення проблеми вирішення міжнародних територіальних спорів частково висвітлюється у роботах таких вчених, як Г. Анцелевич, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Висоцький, В. Євінгов, В. Корецький, Л. Тимченко, Ю. Шемшученко, М. Черкес та ін.

Питанням аналізу діяльності Міжнародного Суду ООН присвячено роботи таких вчених, як С. Бабурін, Ю. Барсегов, К. Бекашев, І. Бліщенко, В. Верещатін, Н. Вилегжанін, Г. Ігнатенко, О. Кійвець, Ю. Колосов, В. Кузнєцов, Г. Кузнєцов, В. Ліхачов, І. Лукашук, С. Малінін, С. Марочкін, Е. Пушмін, А. Талалаєв, О. Тиунов, Г. Тункін, С. Черніченко, Г. Шармазаншвілі, Г. Шинкарецька, М. Ентін та ін. Теоретичним питанням міжнародно-правового статусу територій та вирішення міжнародних територіальних спорів присвячені праці таких зарубіжних вчених, як С. Аквінда (S. Akweenda), С. Ален (S. Allen), Дж. Верзілль (J. Verzijl), Дж. Готман (J. Gottman), Р. Дженінгс (R. Jennings), Х. Кайкобад (H. Kaikobad), Дж. Кастеліно (J. Castellino), Дж. Меріллз (J. Merrills), Л. Опенгейм (L. Oppenheim), Н. Хіл (N. Hill), С. Шарма (S. Sharma), М. Шоу (M. Shaw) та ін.

Метою статті є аналіз дотримання принципів територіальної цілісності та недоторканності кордонів в епоху глобалізації, та вивчення практики міжнародних судових органів щодо вирішення міжнародних територіальних спорів,

Принципи територіальної цілісності та недоторканності кордонів займають центральне місце в сучасній системі міжнародного права, будучи демократичним керівним джерелом міжнародного права, визначальним загальним зобов'язанням універсального характеру [2, с. 12]. Питання про мирне вирішення міжнародних суперечок вимагає всебічного врахування інтересів всіх членів міжнародного співтовариства і співвіднесення конкретних ситуацій з загальними імперативами зміцнення міжнародної безпеки [3].

Статут зобов'язав усіх членів ООН відмовитися від загрози застосування сили в міжнародних відносинах або від її застосування проти територіальної цілісності держав. Сутність цього принципу у правовій практиці визначена не до кінця. Більш того, має місце різночитання формулювань принципу незастосування сили в російській і англійській текстах Статуту ООН: В першому випадку йдеться про «територіальну недоторканність», в той час як у другому – про територіальну цілісність («territorial integrity»), з чого випливає висновок щодо пріоритетності саме принципу «територіальної цілісності». Даний принцип отримав свій подальший розвиток в Декларації принципів 1970 р., зміст першого з яких буквально висловлює формулювання п. 2 ст. 4 Статуту ООН, що об'єднує принципи незастосування сили або загрози застосування сили і територіальної цілісності держав. Даний принцип, будучи загальною визначенням, однак не здатний вирішити всі територіальні та прикордонні питання. Проблема може бути повністю усунена тільки шляхом укладення відповідного договору, в результаті чого (навіть у разі втрати ним своєї сили) зберігається стійкість міжнародних кордонів. Кордони залишаються недоторканими і можуть бути змінені тільки за згодою зацікавлених держав. Або, в разі неможливості узгодження позицій держав щодо спірних питань – у суді. Нині міжнародні відносини характеризуються надзвичайною різноманітністю і складністю. Перед людством стоїть безліч проблем, однією з яких є різного роду територіальні суперечки, які часто виливаються в збройні конфлікти [4, с. 1].

З затвердженням у міжнародному праві принципу самовизначення народів всі великі й істотні територіальні зміни відбуваються або повинні відбуватися на його основі. У цьому сенсі, на думку Ю.Г. Барсегова, самовизначення слід вважати основним принципом територіального розмежування [5, с. 101].

Однак невірне тлумачення даного принципу несе в собі загрозу миру. Об'єктивною передумовою виникнення збройного конфлікту є та обставина, що кожна сторона вважає певну територію своєю, і з цієї причини не бажає йти на якісь поступки або визнавати будь-які права іншої сторони. За спостереженням Б. М. Клименка, ймовірність виникнення збройного конфлікту прямо пропорційна гостроті територіальної суперечки, яка, в свою чергу, визначається цінністю даної території для кожної із сторін. Важливим фактором у цьому відношенні є, як показує сучасна практика, наявність цінних природних ресурсів у спірному районі. Такі конфлікти набувають досить гострий характер. Істотне значення має також стратегічна цінність території. Все залежить від навколишнього рельєфу місцевості і від значення даної ділянки для держав. Найбільш характерними в цьому відношенні можуть бути острова і висоти. І ті й інші дають можливість контролю над навколишнім простором. Їх географічне положення може мати велику цінність для обох сторін або однієї з них з точки зору використання комунікацій. Нарешті, важливе значення можуть мати національні амбіції типу великодержавного шовінізму [6, с. 13-14].

Збройні конфлікти в територіальних суперечках мають свої характерні риси, які відрізняють їх від воєн між державами, а також від національно-визвольних рухів у формі збройної боротьби. Основна ознака таких конфліктів – локальність, територіальна обмеженість. Локальний театр воєнних дій передбачає обмежений характер використання озброєнь. Самі воєнні дії за часом також обмежені. Вони спалахують на порівняно короткий час і можуть повторюватися, якщо сторони не вживають належних заходів для мирного вирішення територіального спору по суті. Слід, однак, відзначити, що обмеженість збройного конфлікту в територіальній суперечці може бути легко порушена розширенням воєнних дій і

залученням інших країн у конфлікт. Деякі територіальні суперечки не супроводжуються прямими збройними зіткненнями, але й вони часто ускладнені дрібними прикордонними конфліктами, до яких належать випадки невеликих зіткнень прикордонної охорони, навмисного порушення державного кордону, знищення, викрадення або перестановки прикордонних знаків тощо. Такі конфлікти розпалюють обстановку на кордоні і нерідко призводять до загрози застосування сили, коли в прикордонних регіонах починають концентруватися війська, а в засобах масової інформації з'являються заяви про неминучість війни або навіть вимоги збройного вирішення територіального спору [7, с. 320].

О. О. Мережко переконаний, що досягнення ідеалу загального миру хоч і не є утопією, проте можливе лише на тривалому шляху еволюції міжнародної психіки. Водночас помилково твердження тих, хто вважає, що в області міжнародних відносин ключову роль завжди буде грати сила [8, с. 124].

На сьогоднішній день Українська держава переживає надзвичайно важкі часи, вперше у своїй новітній історії зіткнувшись зі збройною агресією з боку супротивника, який значно переважає Україну як у воєнополітичному, так і в економічному відношенні. Дії Російської Федерації, пов'язані з анексією території Автономної Республіки Крим та збройним втручанням і підтримкою незаконних збройних формувань на Сході України, безперечно, слід розглядати як такі, що порушують міжнародно-правові зобов'язання Російської Федерації за Статутом ООН, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., Гельсінкського заключного акту НБСЄ 1975 р., Договору про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією та Україною від 31 травня 1997 р., а також низки

інших міжнародних договорів, не кажучи вже про явне нехтування Російською Федерацією її зобов'язаннями, закріпленими у Будапештському меморандумі 1994 р. [9, с. 81].

Якими ж правовими методами можливо протистояти, або, хоча б відповідно реагувати на дії сусідньої держави? Українська влада подала до Європейського суду з прав людини кілька позовів проти Російської Федерації (ми не враховуємо скарги до зазначеного Суду надії Росії від фізичних осіб). Але компетенція Європейського суду з прав людини доволі вузька. Значно більш перспективним, на думку К. О. Савчука О. І. Мельничука, є звернення до механізму вирішення спорів, передбаченого Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. [10], адже є серйозні підстави стверджувати, що дії Російської Федерації на Сході України є порушенням її зобов'язань за цим документом [9, с. 282].

Відповідно до ст. 5 цієї Конвенції кожна держава-учасниця відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства вживає необхідних заходів для того, щоб можна було притягнути юридичну особу, яка знаходиться на її території або заснована згідно з її законами, до відповідальності в разі вчинення фізичною особою, відповідальною за управління цією юридичною особою або контроль за нею, яка виступає в своєму офіційному статусі, злочину, зазначеного в ст. 2 (зокрема у цій статті йдеться про фінансування тероризму) [10]. Україна ратифікувала цю Конвенцію 12 вересня 2002 р., Російська Федерація – 27 листопада 2002 р., тобто зазначена угода є юридично обов'язковою для обох сторін. Відповідно до ст. 24 будь-який спір між двома чи більше державами-учасницями щодо тлумачення або застосування цієї Конвенції, який не може бути врегульований шляхом переговорів протягом розумного періоду часу, передається на прохання однієї з них до арбітражу. Якщо про-

тягом шести місяців з дня звернення з проханням про арбітраж сторони не зможуть домовитися про його організацію, будь-яка з цих сторін може передати спір до Міжнародного Суду ООН, звернувшись із заявою відповідно до Статуту Міжнародного Суду ООН [10]. Відповідно до ст. 36 Статуту Міжнародного суду ООН до відання Суду належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, і всі питання, спеціально передбачені статуту ООН або чинними договорами та конвенціями. Міжнародна судова практика створила прецедент необхідності констатації наявності міжнародного спору, що набув характеру попередньої умови для початку судового розгляду. Так, Міжнародний Суд ООН у Консультативному висновку у справі про тлумачення мирних договорів з Болгарією, Угорщиною та Румунією від 30 березня 1950 р. дійшов висновку, що міжнародний спір – це не просто суперечності між юридичним точками зору держав, а й негативна взаємодія об'єктивним чином висловлених позицій держав [11]. Найбільш повно Міжнародний суд ООН визначив свою позицію з цього питання в рішенні у справі про Південно-Західну Африку (Ефіопія та Ліберія проти ПАР) у 1962 році. Наводячи визначення міжнародного спору, даного Постійною палатою міжнародного правосуддя у 1924 р., він підкреслив, що «...недостатньо одній стороні у спірній справі заявити, що її спір з іншою стороною існує. Простої заяви недостатньо для доказу наявності спору, також як простого заперечення недостатньо для доказу того, що спору немає. Також недостатньо і виявлення конфлікту інтересів сторін у такій справі. Необхідно показати, що претензія однієї зі сторін зустрічає явний супротив іншої» [11]. Також 20 грудня 1974 р. Міжнародний суд ООН у одному зі своїх рішень у справах про ядерні випробування (Нова Зеландія проти Франції) підкреслив, що «наявність спору є першочерговою умовою виконання Судом своїх функцій» [11].

У Статуті ООН прямо передбачається зобов'язання держав утримуватися в міжнародних відносинах «від погрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй» (п. 4 ст. 2) [12].

У 1970 р. Генеральна асамблея ООН прийняла Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. У Декларації міститься перелік актів, пов'язаних із загрозою сили або її застосуванням, від яких держави повинні утримуватися, а саме від: пропаганди агресивної війни; порушень існуючих міжнародних кордонів іншої держави, організації чи заохочення організації іррегулярних сил чи збройних банд, у т.ч. найманців для вторгнення на територію іншої держави; організації, підбурювання, надання допомоги або участі в акціях громадянської війни чи терористичних актах в іншій державі. Зазначається, що територія держави не повинна бути об'єктом воєнної окупації, що сталася в результаті застосування сили на порушення принципів Статуту ООН, так само як і об'єктом набуття іншою державою в результаті загрози силою або її застосування. Жодні територіальні надбання, що є результатом загрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними [13]. У даній ситуації для України цікавою є практика Міжнародного суду ООН у справі, щодо воєнних та напіввоєнних дій в Нікарагуа та проти Нікарагуа (Нікарагуа проти США) 1986 р. Ця справа стосувалась принципу незастосування сили, принципу невтручання у внутрішні справи держав, присвоєнням державі дій приватних та інших осіб, а також відзначалась суб'єктом складом спору: позивачем виступила невелика держава Нікарагуа, а відповідачем – найпотужніша держава США, яка була

визнана такою, що порушила ряд основоположних принципів міжнародного права, що належать до категорії *jus cogens*. Обставини справи є наступними: в липні 1979 р. до влади в Нікарагуа прийшов уряд, створений фронтом національного визволення, а у 1981 р. США прийняли рішення підтримати нерегулярні збройні формування супротивників нового режиму (контрас). Операціям, що здійснювалися контрас, а в деяких випадках самими США, завдано значної шкоди, у зв'язку з чим Нікарагуа звернулася до Міжнародного Суду ООН, звинувативши США в порушенні положень Статуту ООН, Статуту ОАД, Договору між США і Нікарагуа про дружбу, торгівлю і мореплавання 1956 р. та відповідних норм міжнародного звичаєвого права. Суд визнав, що США мають відповідати за свою власну поведінку щодо Нікарагуа, в тому числі й за дії, пов'язані з контрас. Суд також встановив, що розміщення США мін у внутрішніх водах і територіальних водах Нікарагуа, а також американські атаки на нікарагуанські порти, нафтові споруди і морську базу порушили принцип незастосування сили. Поряд із тим надання допомоги контрас також може вважатися порушенням цього принципу. Суд зазначив: «Акти, в здійсненні яких звинувачують Нікарагуа..., могли б виправдати пропорційні контрзаходи тільки з боку держави, що є їх жертвою, тобто Сальвадору, Гондурасу або Коста-Рики. Вони не можуть виправдати контрзаходи, прийняті третьою державою, Сполученими Штатами Америки, і особливо, – втручання, пов'язане з використанням сили» [11]. Суд визнав, що дії США, які порушують принцип незастосування сили і принцип невтручання, одночасно є порушенням принципу поваги до суверенітету. Крім того, даний принцип був порушений несанкціонованими польотами над нікарагуанською територією літаків, що належали США або перебували під їх контролем. Суд також

визнав, що США порушили деякі положення міжнародного гуманітарного права і Договору про дружбу, торгівлю та судноплавство 1956 р. та зобов'язав відшкодувати Нікарагуа всю шкоду, завдану неправомірними діями [11].

Однією з новел сучасного міжнародного права є принцип мирного розв'язання спорів між державами. Класичне міжнародне право не знало такого принципу, тому війна вважалася правомірним засобом досягнення мети зовнішньої політики держав, хоча певні кроки з впровадження норми про мирне розв'язання спорів були зроблені міжнародним співтовариством ще в кінці 19- початку 20 ст. Конференцією миру в Гаазі в 1899 р. почався період сучасної історії судового розв'язання міжнародних спорів. Різні делегації висунули на ній пропозиції про створення постійного міжнародного суду. 29 жовтня 1899 р. конференція схвалила Конвенцію про мирне врегулювання міжнародних спорів, яка кодифікувала право і практику добрих послуг, посередництва і арбітражу, а також передбачала створення Постійного третейського суду

В ст. 2 Гаазької конвенції про мирне розв'язання міжнародних зіткнень 1907 р. мовилося про те, що державам «перш ніж вдатися до зброї», слід «звертатися, наскільки дозволяють обставини», до мирних засобів – добрих послуг і посередництва [14]. «Проте, – як вказав Міжнародний Суд ООН в рішенні по справі про Норвезькі позики від 6 липня 1957 р., – мета згаданої угоди, а саме другої Гаазької конвенції 1907 р. про обмеження використання сили при стягуванні боргів за договорами не полягає в тому, щоб ввес-

ти обов'язковий арбітраж; єдине зобов'язання, що накладається Конвенцією, полягає в тому, що держава не може вдатися до сили, не спробувавши вдатися до арбітражу» [11].

Значний крок у формуванні даного принципу був зроблений в 1928 р. укладенням багатосторонньої угоди – Паризького договору про відмову від війни як знаряддя національної політики (Пакт Бріана-Келлога). Пакт проголошував норму про відмову від війни як засобу врегулювання міжнародних спорів і як знаряддя національної політики, а також визнавав необхідним вирішувати будь-які суперечки мирними засобами.

Проте принцип мирного розв'язання спорів був вперше закріплений в п. 3 ст. 2 Статуту ООН: «Всі Члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами так, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку, і справедливість» [11]. Згодом цей принцип був підтверджений в статутах і документах регіональних організацій (Ліги арабських держав, Організації американських держав, Організації африканської єдності, Організації по безпеці і співробітництва в Європі та ін.), в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, зокрема, в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р.

Але, як бачимо, незважаючи на пряму заборону агресії, вирішення територіальних спорів за допомогою сили, в сучасних міжнародних відношеннях досі розглядається допустимим, а тому є необхідність на конвенційному рівні встановити пряму заборону агресії в будь-яких формах з одночасним заснуванням відповідного контрольного механізму.

Список використаних джерел

1. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД 1994 р. Офіційний сайт Верховної Ради

України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_480

2. Салимов Р. Ф. Проблемы имплементации принципа территориальной целостности и нерушимости границ государств на современном этапе / Р. Ф. Салимов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Баку, 2010. – 26 с.

3. Али Бин Абади Г. Х. Мирное урегулирование территориальных споров Йемена с соседними государствами: Международно-правовые аспекты: Дис. ... канд. юрид. наук / Г. Х. Али Бин Абади. – М., 2000. – 171 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/mirnoe-uregulirovanie-territorialnykh-sporov-iemena-s-sosednimi-gosudarstvamidezhnunarodno>

4. Хамид Эль-Сир Абас Абдель. Практика урегулирования территориальных споров в Африке (международно-правовые аспекты): дис. ... канд. юрид. наук / Эль-Сир Абас Абдель Хамид. – М., 1998. – 158 с.

5. Барсегов Ю. Г. Территория в международном праве. Юридическая природа территориального верховенства и правовые основания распоряжения территорией / Ю. Г. Барсегов. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 101

6. Клименко Б. М. Мирное решение международных споров. – М.: Междунар. Отношения/ Б. М. Клименко. – 1982. – 184 с.

7. Кононенко В. П. Територіальні суперечки – судові та силові формати вирішення / В. П. Кононенко, Л. Д. Тимченко // Українська Революція гідності, РФ і міжнародне право. Колективна монографія / ред. О. В. Задорожній. – К.: К.І.С., 2014. – С. 310-327.

8. Мережко А. А. Наука политики международного права: истоки и перспективы / А. А. Мережко. – К.: Юстиниан, 2009. – С. 124.

9. Савчук К. О. Перспективи захисту інтересів України в Міжнародному суді ООН у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації / К. О. Савчук, О. І. Мельничук // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 281-285.

10. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_518

11. Официальный сайт Суда ООН [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/files/sum_1948-1991.pdf

12. Официальный сайт Суда ООН [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html>

13. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций 1970 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_569

14. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) 1907 http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_938

Кононенко В. П., Новікова Л. В. Збройні конфлікти як засіб вирішення територіальних спорів в епоху глобалізації

Із затвердженням у міжнародному праві принципу самовизначення народів, значні територіальні зміни відбуваються або повинні відбуватися на його основі. Однак невірне тлумачення даного принципу несе в собі загрозу миру, оскільки, незважаючи на пряму заборону агресії, вирішення територіальних спорів за допомогою сили, в сучасних міжнародних відношеннях досі остається інструментом впливу деяких держав.

Ключові слова: принцип самовизначення народів, територіальний спор, агресія, Міжнародний суд ООН

Кононенко В. П., Новикова Л. В. Вооруженные конфликты как средство решения территориальных споров в эпоху глобализации

С утверждением в международном праве принципа самоопределения народов, значительные территориальные изменения происходят или должны происходить на его основе. Однако неверное толкование данного принципа несет в себе угрозу миру, поскольку, несмотря на прямой запрет агрессии, решения территориальных споров с помощью силы, в современных международных отношениях до сих пор является инструментом влияния некоторых государств.

Ключевые слова: принцип самоопределения народов, территориальный спор, агрессия, Международный суд ООН

Kononenko V., Novikova L. Armed conflict as a means of resolving territorial disputes in the age of globalization

With the approval of the international law principle of self-determination of nations, territorial significant changes occur or should be based on it. However misinterpretation of this principle is a threat to peace, because despite the explicit prohibition of aggression, resolve territorial disputes by force in modern international relations instrument still would remain influence of some states.

Key words: the principle of self-determination of peoples, territorial disputes, aggression, International Court of Justice